

FİZULİ MUSTAFAYEV*

“NİZAMİ” BƏDİİ FİLMİNİN DİLİNDƏ XALQ SÖZLƏRİ VƏ XALQ İFADƏLƏRİ

XÜLASƏ

Məqalə “Nizami” bədii filminin dilində xalq sözləri və xalq ifadələrinə həsr olunub. Qeyd olunur ki, Nizami hələ neçə əsr bundan əvvəl azadlığı, bərabərliyi, azad əməyi təbliğ edib bəşəriyyətin səadət və xoşbəxtliyini arzu edən bir sənətkar olmuşdur. O, xalqların səadətini, istiqlaliyyətini, onların hər cür zülmə və istismardan azad olmasını istəyib. Filmdə Nizami əməkçi insanın hüququ uğrunda mübarizə aparır. O, xalqını bütün dünyada şöhrətləndirib və bütün xalqların bərabər hüquqlu mədəni həyatını arzulamışdır. Bu iddialar məqalədə əsas yer tutur.

Məqalənin başqa bir yerində qeyd edilir ki, Nizami əsərlərini fars dilində yazmağına baxmayaraq həmişə bir azərbaycanlı kimi düşünmüş, öz obrazlı ifadələrini həmişə xalqdan, canlı xalq dilindən almışdır.

Nizamidə yalnız Azərbaycan xalqına məxsus ifadə xüsusiyyətləri vardır ki, bu xüsusiyyətlər sonrakı şərhçilərin çoxu üçün aydın olmamışdır. Çünki bu xüsusiyyətləri düzgün anlamaq üçün Azərbaycan xalq dilinin inceliklərini bilmək qabarıq şəkildə təqdim edilir. Məqalədə qeyd edilir ki, Nizami şeirlərində bir çox Azərbaycan kəlmələri işlədir. Bu kəlmələrin bir hissəsi bu gün canlı dildən çıxmış, yalnız xalq poeziyasında saxlanmışdır.

Məqalədə kifayət qədər ədəbi mənbələrdən, məxəzlərdən, atalar sözlərindən, zərbül-məsələlərdən, xalq sözləri və xalq ifadələrindən istifadə edilmişdir. Bədii və sənədli filmlərdən seçilmiş misallar maraqlı doğurur.

Açar sözlər: *xalq sözləri, zərbül məsələlər, xalq ifadələri, üslub, şeir, canlı dil, obrazlı ifadə, xalq poeziyası, film*

Giriş. Nizami əsərlərini fars dilində yazmasına baxmayaraq, həmişə bir azərbaycanlı kimi düşünmüş, öz obrazlı ifadələrini həmişə xalqdan, canlı xalq dilindən almışdır. Təsadüfi deyildir ki, farslar Nizami və Xaqani şeirlərindən danışanda “Buyi-türk miayəd” (Türk qoxusu gəlir) deyirlər. Bu həqiqətən belədir. Xalq ifadələri Nizami yaradıcılığının əsas ruhunu, qanını təşkil etmişdir. Azərbaycanın zəngin təbiəti, mədəni nailiyyətləri və rəngarəng məişəti bu əsərlərdə əks olunduğu kimi, dili də bacarıqla işlənmişdir. Sonrakı insanların kəlmələri təhrif edib Azərbaycan sözlərinin çoxunu farslaşdırmağa çalışmaqlarına baxmayaraq, biz, Nizaminin dilində bir çox Azərbaycan kəlmələri olduğunu görürük.

Dahi sənətkarın həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş müxtəlif radio və televiziya verilişləri vaxtaşırı olaraq tamaşaçılara təqdim edilmişdir. Film kimi ilk dəfə Əhmədəğa Qurbanovun ssenarisi əsasında “Nizami” adlı qısametrajlı sənədli film çəkilmişdir. 15 dəqiqəlik filmə ilk dəfə 1959-cu ildə baxış keçirilmişdir.

Böyük şairin adına-sanına layiq geniş metrajlı film isə 1982-ci ildə ərsəyə gəlmişdir. Ssenari müəllifi İsa Hüseynov, quruluşçu rejissor

isə Eldar Quliyev olmuşdur. Baş rollarda Müslüm Maqomayev (Nizami), Həmidə Öməröva (Pəri, Afaq), Həsənağa Turabov (Müzəffəri), Ələddin Abbasov (Xaqani) və Hacımurad Yegizarov (Qızıl Arslan) çəkilmişlər.

Nizami öz şeirlərində bir çox Azərbaycan kəlmələri işlətməmişdir ki, bu kəlmələrin bir hissəsi bu gün canlı dildən çıxmış, yalnız xalq poeziyasında saxlanmışdır. Nizami dilində olan Azərbaycan kəlmələrinin mühüm hissəsini biz “Dədə Qorqud” dastanlarında görürük ki, bu da çox təbii bir hadisədir. Nizami poemalarında “Dədə Qorqud” dastanları ilə əlaqədar bir çox motivlərin olması şairin bu dastanları sevə-sevə dinlədiyini göstərir.

Nizami yazır:

*Ba novki-tiri hər xatun süvari,
Füru dada zi əhu mərzari.
Hər atlı qadının oxunun ucu,
Çəmənə ahu ilə doldurmuşdu.*

Burada xanım mənasında işlədilən *xatun* kəlməsi yalnız Azərbaycana məxsus olan bir sözdür. Biz bu kəlməyə “Dədə Qorqud” dastanlarında çox rast gəlirik: Burla xatun, Selcan xatun və s.

Yenə Nizami yazır:

*Nəvasaz xinağərani-şəğərf
Be qanuni-ozan bəravurdə hərəf.
Çalğıcılar heyranedicə nəğmələri
Azansayağı oxuyurlar.*

* AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Tətbiqi dilçilik şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, f.ü.f.d., dosent; mustafayev.fizuli8@gmail.com

Nizaminin işlətdiyi *ozan* kəlməsi müasir dilimizdə *aşiq* sözü ilə əvəz olunmuşdur. Bu kəlməyə Azərbaycan ədəbiyyatında yenə “Dədə Qorqud” dastanlarında rast gəlirik. Bu kəlmə *aşiq* mənasında olaraq müasir folklorumuzda və bəzi dialektlərdə işlənir.

Filmdə tamaşa edirik: “Böyrək oğuza gəldi. Baxdı gördü bir ozan gedir.

Aydır:

- Mərə, ozan, nə yerə gedirsən?

Ozan aydır:

- Bəy igid, düyünə gedirəm [6, 58].

Xalq mahnılarında isə deyilir:

*Qızım, qızım qız ana,
Qızımı verrəm ozana;
Ozan axça qazana,
Qızım geyə-bəzənə.*

Filmin başqa bir yerində:

*Befərmud oah ta dilirani rum,
Nümayənd çalış dor ən mərzu bum.
Şah əmr verdi ki, Rum igidləri
O ölkədə müharibəyə girişsintlər.*

Buradakı *çalış* kəlməsi azərbaycancadır və hərbi termindir. *Çalmaq-vurmaq, qılinc ilə hücum etmək* deməkdir.

Bu sözə “Dədə-Qorqud” dastanlarında çox rast gəlirik. Hər dastanın sonunda Dədə-Qorqud alqış zamanı belə deyir: “...çaparkən ağ-boz atın bürüməsin, çalışanda qara polad üz qılıcın kütəlməsin, Allah verən umudun üzülməsin” [2, 84].

Nizami yazır:

*Xani-xanan rəvanə keşt zi Çin,
Ta şovəd xanəgiri-şahi-zəmin.
Xanlar xanı çindənə yola düşdü ki,
Yer üzü şahının evini tutsun.*

Buradakı xani-xanan kəlməsi xanlar xanı ifadəsinin tərcüməsidir, biz bu ifadəyə də “Dədə Qorqud” dastanlarında rast gəlirik.

Filmdə Azərbaycan kəlməsi olan “xan” kəlməsi çox işlədilir. O eyni zamanda bu kəlməni farsca mənasında da işlədir. Fars dilində xan – ev deməkdir, Azərbaycan dilində isə xan – başçı, feodal mənasındadır.

Xüsusən xani-xanan ifadəsi çox maraqlıdır. Belə bir tərkib fars dilinə yabançıdır. Farslar eyni mənanı şahənşah şəklində ifadə edirlər. Kinoaktyorun dilindən eşidirik:

*Həzarü cəhəl səncəri-pəhləvi,
Rəvan dar peyi røyəti xosravi.
Dilin qırx pəhləvi bayrağı,
Şahin bayrağı arxasınca gedirdi.*

Burada işlənən sancaq kəlməsi azərbaycancadır. Biz bu kəlməyə hələ “Dədə Qorqud” dastanlarında rast gəlirik:

“Bayandır xan iyirmi dörd bahadır sancaq bəyini Yeknəyə yoldaşlığa belə qoşdu” [6, 43].

Nizami başqa bir yerdə yazır:

*Zi mövci-xun ki, ber mizəd be Əyyuq
Pür əz xun gəştə təsakhayi-muncuq.
Ulduz qədər qalxan qan dalğasından,
Muncuq taşları dolmuşdu.*

Burada verilən muncuq kəlməsi Azərbaycan dilindədir ki, fars dilində müqabili möhrədir.

*Dər an puyə təcil misaxtənd,
Rəhi biqləvüz həmi taftənd.
(O yolu təcili və qlavuzsuz gedirdilər).*

Buradakı *qlavuz* kəlməsi azərbaycancadır. Farslar pişrov deyirlər. Biz bu kəlməyə də ilk dəfə “Dədə Qorqud” dastanlarında rast gəlirik:

*Uca dağları duman tutsa,
Qeyri ərən qlağozsuz yol yanılma,
Qara pusarıq, dəlu qopma,
Qlağozsuz yol başaran Qazan ər idim*

[6, 76].

Filmin maraqlı bir yerində deyilir:

*Külingi-mizənəd çün şiri-cəngi,
Külüngi nə ki, u başəd küləngi.
Döyüşkən şir kimi külüng vururdu,
Külüng deyil, o küpənd olsun.*

Burada işlənən *külüng* kəlməsi Azərbaycan sözüdür. Fars dilində *tış* işlənir. Biz bu kəlməni də “Dədə Qorqud” dastanlarında görürük:

*Qarşı yatan qara dağda
Bir oğul uçurdunsa, degil mənə,
Külüng ilə yıxdırayın [6, 76].*

Nizami çox yerdə Azərbaycan dilində müşarikət bildirən *taş* şəkilçisini işlədir. Bu sözə filmin ssenarisində də rast gəlirik.

*Nəfəs ku xacətaşi zindəganist,
Zima pərvərdəyi, badi-xəzanist.
Nəfəs ki, dirilikdə birgə qulluq edəndir,
Birgə təzan yelini bəsləməkdədir.*

Burada olan *xacətaş* kəlməsindəki *taş*: *qardaş, yoldaş, əməkdaş, sirdaş* kəlmələrində *daş* şəklini almış sözdüzəldən şəkilçidir.

Nizami bir beytində yazır:

*Basi rand bər şureyi-sənglax
Gəhi mənziləş təngü-gahi-fərax.
Düzlükdə və daşlıqda atını qovdu,
Mənzili gah dar, gah geniş olurdu.*

Sənglax kəlməsi son dərəcə maraqlıdır. Burada fars sözü Azərbaycan dilinə məxsus şəkilçi ilə birləşir. Mənası daşlıq deməkdir. Məlumdur ki, Azərbaycanda *-laq; -lıq; lük; -lik; -luq* şəkilçiləri məkan göstərir: *yaylaq, qışlaq, daşlıq* və s.

Nizami bu şəkilçini başqa yerdə *div* kəlməsinin sonuna gətirib "divlər olan yer" mənasında işlədir:

*An biyaban ki, gərdi-in tərəfəst,
Divlaxi, məhulu, biələfəst.*

Nizami *-çi* şəkilçisi də işlədir; o, bir yerdə belə yazır:

*Birun öz miyançıvu əz tərcümə
Bedanist yek-yek zəbani-həmə.
(Miyançı və tərcüməçi hamının dilini bildi).*

Birinci misrada işlədilən *miyançı* kəlməsi bu gün də öz şəklini saxlamışdır; biz bu sözə başqa yerlərdə də rast gəlirik:

Filmə *gərdək* kəlməsi də işlədir:
*Dərin gərdək nişəstə xosrovi-Çin,
Bə an digər fitadə şeri-Şirin.
Bu gərdəkdə Çin şahı oturmuş,
O birində isə Şirinə həvəs gəlmişdi.*

Bu kəlməni də biz "Dədə Qorqud" dastanlarında görürük, əsir düşmüş Uruz anasına belə sifariş göndərir:

*Yad qızı halalıma dastur varsin,
Mənə tutan gərdəyə ayruq girsin,
Anam mənim üçün göy geyib qara sarınsın,
Qalın oğuz elində yasım tutsun [6, 80].*

Maraqlı bir məqam:

*Tikan güldən, şəkər neydən uzaqlaşdı,
Himmət evində qəlb pulla, necə öyünüm,
Fillər ayağı altında türkmən alacüq necə*

görünər?

Burada işlənən *alacüq* kəlməsi daha maraqlıdır. Şairin *alacüq* kəlməsini *alacüqi-türkmani* deməsi də diqqətəlayiqdir.

Bu söz "Dədə Qorqud" dastanlarında da işlənir və o zaman köçəri türkmən qəbilələrinin Azərbaycanda varlığını göstərir.

Filmin bir yerində *yaylaq* kəlməsi də işlədir. Dağlıq hissədə yaşayanlar *yaylaqiyan* adlandırılır.

*Birun şol zi yaylaqiyan sərkaşi,
Süvari şitabəndə çün atəşi.
Dağlardan bir sərkaş atlı,
Çıxıb od kimi tələsirdi.*

Filmin başqa bir yeri maraq doğurur:

*Dar kəmani-sapid tuz nəhad,
Bər siyah ajdaha kamin bəqaşad.
Ağ kamana ağac qabığı sərildi,
Qara əjdahanı nişan aldı.*

Birinci misra "Dədə Qorqud"dakı "ağ tozlu yay" ifadəsini xatırladır:

*"Oğlan-oğlan ay oğlan,
Altında al ayğırı arıq oğlan,
Qara polad üz qılıcı gədək oğlan,
Əlindəki sügüsü sınıq oğlan,
Ağ tozlu yayı gədə oğlan [6, 130].*

Filmə aktyorun tələffüzündə göz dəymək və gözə gəlmək ifadələri də işlədir:

*Dər çeşmrəsidəki ki, hastəm,
Gözə gəldiyim üçündür ki,
Şod çün to rasideyi zi dastəm,
Şod çeşmzadə bahari-bağəm,
Zad bad tapancə bar çırağəm.
Nəyim vardısa əlimdən getdi.
Bahar bağuma göz dəydi,
Yel mənim çırağıma şillə vurdu.*

Bu beytlərdə verilmiş *çeşmrəsidə*, *çeşmzadə* ifadələri *gözə gəlmək* və *göz dəymək* ifadələrinin eynən tərcüməsidir. Bu məna farslarda da vardır. Lakin farslar bunu *çeşm-zəxm* və *zəxmi-çeşm* şəklində işlədir.

Nizami bir yerdə yazır:

*Dam nəyi danəfəşani məkan,
Ba çü məni morğzəbani məkan.
Tor deyilsən, danə səpmə,
Mənimlə quşdili danışma.*

İkinci misrada işlənmiş *quşdili* ifadəsi fars şərhçilərinə anlaşılmaz qaldığından, onlar bu ifadəni mənanı nəzərə alaraq *boş danışmaq*, *boş sözdür* deyər izah etmişlər.

"*Mənimlə quş dili danışma*", "*qarğa dili danışma*" deyən hər bir azərbaycanlı, müxatibinə "məsələdən danış, məni ora-bura çəkmə" demək istəyir.

Nizamidə minlərcə xalq ifadələri tapmaq mümkündür. Onun xalq məişətindən alaraq ilk dəfə bədii ədəbiyyata gətirdiyi məcazlar xarakterik xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. İndi isə şairin xalq deyimləri və zərbül-məsəllərindən necə istifadə etdiyini, xalq aforizmlərini bədii ədəbiyyatda necə canlandırıldığını nəzərdən keçirək.

Xalq, öz əli ilə özünə pislik etməyi "Öz əli ilə öz ayağına balta çalır" deyər də ifadə edir. Bu misaldan istifadə edən Nizami belə yazır:

*Dili-mən dar həqqi-mən rəyi-bəd zəd,
Be dəsti-xod, təbər bar, payi-xod zad.*

*Ürəyim mənim haqqımda pis fikirdədir,
Öz əlilə öz ayağına balta çaldı.*

Xalq məsəllərində zülmkarlar həmişə qurd obrazında verilir. Xalq həmişə “Qurddan çoban olmaz” deyərək öz istismarçılara qarşı münasibətini ifadə etmişdir. O, eyni zamanda “qurdla quzu bir yerdə otlayır” deyir. Nizami də öz ideal qəhrəmanı Şirinin şahlıq günlərini təsvir etdiyi zaman bu misaldan istifadə edir.

Aktyor filmdə ümid olmayan yerdən yaxşılıq görməyi “Doşab almışam bal çıxıb” deyərək ifadə edir. Şirinin dililə bu məsəldən istifadə edilərək aşağıdakı kimi deyilir:

*Yeki dür castu dərya dar kəmin yaft,
Yeki sirkə tələb kərd, əngəbin yaft.
Biri dürr axtardı, dərya tapdı,
Biri sirkə axtardı, bal tapdı.*

Xalq, hər kəs öz məsləhətini bilir, - demək istədikdə “Hər kəsin tüstüsü öz bacasından düz çıxır” – məsəlini işlədir.

“Gəl əyri oturaq, düz danışaq” deyimini Nizami sevimli qəhrəmanının dili ilə bir neçə yerdə işlədir. Şapur Xosrovun əmri ilə Şirini Məryəmdən xəlvət saraya dəvət edərkən, Şirin əsəbiləşərək deyir:

*Biya ta kəc nişinim, rast guyim,
Çe xariha kəzu naməd bəruyım.
Gəl əyri oturaq, düz danışaq,
Ondan mənə nə zəhmətlər gəldi.*

Xalq yaxşılıq gözlədiyi yerdə pisliyə rast gəlsə:

“İsınmadım istisinə, kor oldum tüstüsünə” – deyərək şikayət edir.

Nizami də Şirinin şikayətlərini qələmə alarkən bu məsəldən istifadə edir:

*Həgəştəm zatəşət kərm ey diləfruz,
Bedudət gur migərdəm şöbü ruz.
Sənin odundan isinmədim:
Tüstüsündən isə gecə-gündüz kor oldum.*

Xalq, tamahkar insanları, bədxasiyyətləri həmişə itə oxşadır. Belə adamların, üzdən dəyişən kimi görünsələr də, daxilən dəyişmədiklərini “İt itliyindən əl çəkər, sümsüklüyündən əl çəkməz” məsəli sərrast ifadə edir. Bu məsəldən istifadə edən Nizami də eyni fikri şeirə belə gətirir:

*Gər səgi xod bəvəd mürəqqəpuş,
Səgdilərə koca konad fərmuş.
Əgər it sufi paltarı geysə,
İt ürəkliliyindən necə əl çəkər.*

Xalq alim, bilikli və qoçaq adamların övladının bacarıqsız, cahil, işə yaramaz olduğunu görəndə “Oddan kül törər” zərbül-məsəlini yaratmışdır. Bu məsəldən istifadə edən Nizami Xosrovla oğlu Şiryənin münasibətindən danışarkən deyir:

*Əzin naxoş nəyayəd xisləti-xoş,
Ki xakistər bəvəd fərzəndi-atəş
Bu xoşagəlməzdən xoşxasiyyət əmələ gəlməz.
Odu balası kül olar.*

Xalq gizli iş görənləri “Saman altından su buraxır” – deyərək ifadə edir. Nizami isə təbiəti təsvir edərkən, bu ifadədən belə istifadə edir:

*Məcərrə bər fələk çün gah bər pah,
Fələk dar zir-u çün ab dar gah.
Hacılar yolu fələkdə yoldakı saman kimidir.
Fələk onun altında saman altındakı su kimidir.*

Xalq hər kəsi öz tayı, bərabəri ilə ələ gətirmək mümkün olduğunu bildirmək istərkən “Quşu quş ilə tutarlar” deyir. Bu məsəldən istifadə edən Nizami aşağıdakı misraları yazır:

*Mey an behtar ke ba qol cam girəd,
Ki hər mörği be coft aram girəb.
Şərab yaxşı olar ki, camda kül ilə olsun.
Hər quş öz cüftü ilə aram tutar.*

Xalq həmişə zidd qüvvələri “od ilə pambıq” və ya “od ilə su” ifadələri ilə [3, 163] göstərir. Bundan istifadə edən Nizami isə, rənglərin oxşamasını nəzərə alaraq deyir:

*Sədəf bər şaxi-mərcan məhd bəstə,
Bayakca abü atəş əhd bəstə.
Sədəf mərcan şaxında yer tutdu,
Su ilə od bir yerdə əhd bağladı.*

Filmə xalq ifadələrindən geniş istifadə edilir və belə səslənir:

*Mən öz xuni-cigər baridəni-xiş,
Nəpərdazəm becər xaridəni-xiş.
Məriş ciyər gamur yağdırmaqdan,
Başımı qaşımağa macalım yoxdur;
Şübhəsiz ki, bu “başımı qaşımağa macalım yoxdur” ifadəsinin tərcüməsidir.*

Müəllif qəhrəmanının qəzəblənməsini söylərkən:

*Çü Şirin in coxanhara Nüyuşid,
Çü sirkə tond şo, çün mey becuşid.
Elə ki, Şirin bu sözləri eşitdi,
Sirkə kimi tünd olub, mey kimi coşdu.*

- deyir ki, burada “sirkə kimi tünd olub” ifadəsi xalqdan gəlir. Xalq həmişə qəzəbi sirkə tündlüyü ilə ifadə edir. Hətta qəzəbin insana ziyanı ol-

masını bildirmək istərkən: "Sirkə nə qədər tünd olsa, öz qabını çatladar [3, 294] – deyir.

Xalq "Qara rəng çirk götürməz" – deyir. Filmdə isə bu məsəl belə ifadə edilir.

*Besiyahi bəsər cahan binad,
Çirkini bər siyah nənşinad.
Göz qarası dünyanı görər,
Garaya çirk gohmaz.*

Nizaminin xalqdan aldığı ifadələri, məsəl və atalar sözlərini saymaqla qurtarmaq olmaz. Bunların hamısını oxucunun nəzərinə çatdırmaq üçün cildlərlə əsər yazmaq lazım gəlir. Lakin bizim gətirdiyimiz misallar demək istədiyimiz fikri sübut etmək üçün kifayət edər.

Bu misallar aydın surətdə göstərir ki, dahi sənətkar Nizami Azərbaycan xalq ədəbiyyatını çox dərindən bilib yeri gəldikcə bu bitməz-tükənməz xəzinədən məharətlə istifadə etmişdir.

Doğrudur, Nizami poeziyasında canlandırılan bu ifadələrin bir hissəsi fars şairləri tərəfindən də işlənilmişdir; lakin bu heç də həmin idiomlardan sırf Azərbaycan xalqına məxsus olanlarını, fars xalqı içərisində olduğunu sübut etmir.

Bu böyük sənətkar Nizami yaradıcılığının fars ədəbiyyatı üzərindəki təsiri ilə izah edilə bilər. Biz Nizamidən əvvəl yaşamış fars şairlərində bu zərbül-məsəllərə qətiyyənlə rast gəlirik. Sədilər, Camilər, Hafizlər, Hatifilər və başqa yüzlərcə şairlər Nizaminin təsiri altında olmuşlar və bunların vasitəsilə də bir çox Azərbaycan sözləri, zərbül-məsəl və idiomları Yaxın Şərqdə də yayılmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Nizamidən sonra yüzlərcə Yaxın Şərq şairləri onun poemalarında istifadə edilən mövzulardan əsərlər yaratmışlar. Bu mövzuları işləyən şairlər Nizami əsərlərinin təkcə süjet və kompozisiyası deyil, onun obrazlı ifadələri və aforizmlərinin də təsirindən qurtara bilməmiş, hətta bəzən onu təkrar etmişlər. Belə ki, həmin mövzularda yazmayan şairlər belə Nizami misralarını eynən işlətmişlər. Misal üçün məşhur Azərbaycan şairi Füzuli "Bəngü Badə" əsərində Bəngin məclisindən süfrəni belə təsvir edir:

*Çün kədərət gedib səfa gəldi,
Görm olub mədə iştaha gəldi...
"Hərçi əndişə dar guman avərd.
Mətbəxi rəftü dər miyan avərd" [4, 91].
Nizamini hər zaman ustad deyə xatırlayan:
Bir iş ki, qılır şikayət ustad,
Şagirdə olur rücuim bidad [5, 32].*

- söyləyən Füzuli bəzən də onun misralarını tərcümə edərək işlətmişdir. Nizami XII əsrdən başlamış XX əsrə qədər bütün Azərbaycan şairlərinə təsir etdiyi kimi, Xosrov Dəhləvi, Cami, Hatifi, Nəvai, Məktəbi, Əmiri, Naimi, Hilali, Feyzi, Əbdü, Əhmadi, Şeyxi, Həmdi, Cəlili və başqa Şərq şairləri də Nizami dühasından bəhrələnmiş, "Xəmsə" mövzularında poemalar yaratmışlar. Nizami sənəti "Xəmsə"dən kənar mövzuları işləyən digər görkəmli Şərq şairlərinə - Sədilərə, Cəlaləddin Rumilərə. Hafizlərə də dərin təsir etmişdir.

Bu şairlərin çoxu əsərlərini Nizami adı ilə başlayıb, onun adı ilə də bitirmişlər:

Biz Sədinin aşağıdakı beytlərini filmdə eşidirik:

*Sək bəran adəmi şərəf darəd
Ki, dili-mərdüman beyazərəd.*

(İt insanların ürəyini incidənadamdan şərəflidir).

Bu beyt Nizaminin "Həft peykər" əsərində belədir:

*Səg bər-an adəmi şərəf darəd,
Ki, çu xər didə bər ələf darəd
(İt, eşşək kimi gözü ələfdə olan adamdan şərəflidir).*

Filmin başqa bir yerində kinoaktyor Sədinin misralarını təqdim edir:

*Xiradməndani-pişin baz koftənd,
Mara xod kaşki madər nəzadi.
Qabaqcadan gələn ağıllılar yenə deyiblər:
Kaş məni anam doğmaya idi.*

Bu beytin ikinci misrası Nizaminin "Xosrov və Şirin" əsərindəndir. Şirin Şapura acıqlandığı fəsildə deyir:

*Məra xod kaşki madər nəzadi,
Və gər zadi bexordi-cək bedadi.
Kaş məni anam doğmaya idi.
Doğsa da, itin qabağına ata idi.*

Filmin maraqlı bir yerində Sədinin beyti ekrana gətirilir:

*Bənşinamü səbr piş girəm,
Dünbəlayi-kari-xiş girəm.
Oturub səbr edərəm,
Öz işimin dalınca gedərəm.
Filmdə söylənir:
Bər an əzman ki, rəh dar piş girəm,
Rəvam dümbəli-kari-xiş girəm.
Öz fikrimdəyəm ki, yolu tutam,
Öz işimin dalınca gedəm.*

Xosrov Dəhləvinin dilindən filmdə belə səslənir:

*Hisari rixtənd öz gövhəri ləl,
Sumi Şəbdiz gərdənd ahənin nəl.
Ləl gövhər savaş edib,
Şəbdiri dəmir nallı etdilər.
Nizamidə isə bu beyt belədir.
Kəşid əz guş gövhər kəm basi ləl,
Sumi-şəbdiz, gərdənd atəşim nəl.
Qulağından çox ləl və gövhər çəkib.
Şəbaizin dırnağını od hallı etdi.*

Yuxarıda adlarını saydığımız və yüzlərcə başqa şairlərdə Nizamidən gələn belə beytləri istədiyimiz qədər tapmaq mümkündür ki, bu da iddiamızı sübut üçün aydın deyildir.

Nəticə. Beləliklə, filmin hər səhifəsində Nizami oxucularını vətənə sadıq olmağa, ana yurdu müqəddəs məhəbbətlə sevməyə çağırırdı. Nizami öz müsbət obrazlarının böyük vətənpərvər olaraq tamaşaçıların qarşısında canlandırır, öz pəhləvan fil qüvvəli, igid qəhrəmanlarının qarşısında çox zaman vətən uğrunda mübarizə

məsələsini qoyur; onları ana yurdunun sədətini təmin edən böyük vətənpərvərlər kimi təsvir edir.

Filmin mənfi obrazları isə vətənə xain çıxanlardır. Şair belə insanları xalqın alçaq bir düşməni kimi lənətlərlə damğalayır. O, vətən xainlərinə sonsuz qəzəb və kin bəsləyir və tamaşaçıda onlara qarşı dərin nifrət hissi oyadır.

Nizaminin əsas qəhrəmanlarından Xosrov, Bəhram, Məhin Banu, Nüşabə, İskəndər birər vətənpərvər olaraq canlandırılmışlar. Əsərin başqa müsbət qəhrəmanları da onları həmişə vətənpərvərliyə həvəsləndirir. “Yeddi gözəl” poemasının qəhrəmanı mükəmməl elm, bilik və əvəzsiz şücaət sahibi olan Bəhramı Nizami vətən uğrunda mübarizədə təkmilləşdirib ideal bir hökmdar səviyyəsinə yüksəltdir.

Odur ki, xalq ilə, onun ruhu ilə, onun sədəti ilə bağlı olan böyük sənətkar Nizaminin eyni adlı filmi, bu gün də kino tamaşaçıları tərəfindən rəğbətlə qarşılıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Araslı H. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi və problemləri. Seçilmiş əsərləri. Bir cildə. Bakı. Gənclik. 1998.
2. Araslı H., Təhmasib M. Seçilmiş əsərləri. Bakı. 1950.
3. Atalar sözü. “Öndər Nəşriyyat”. Bakı. 2004..
4. Füzuli “Küllüyyati-Füzuli”..
5. Füzuli. “Leyli və Məcnun”..
6. Kitabı-Dədə Qorqud. Bakı. 1939..

Filmlər

1. “Nizami” qısametrajlı sənədli film. “Bakıfilm” kinostudiyası. 1959.
2. “Nizami” bədii film. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası. 1982.

Fizuli MUSTAFAYEV

FOLK WORDS AND FOLK EXPRESSIONS IN THE LANGUAGE FEATURE FILM “NIZAMI”

SUMMARY

The article is devoted to folk words and folk expressions in the language of the feature film "Nizami". It is noted that centuries ago Nizami was an artist who promoted freedom, equality, free labor and wished happiness to humanity. He wanted the happiness and independence of nations, their freedom from all forms of oppression and exploitation. In the film, Nizami fights for workers' rights. He glorified his people all over the world and wished them an equal cultural life. These statements are central to the article.

Elsewhere in the article it is noted that, despite the fact that Nizami wrote his works in Persian, he always considered himself an Azerbaijani and always borrowed his figurative expressions from the people, the living language of the people.

Nizami has only expressive features of the Azerbaijani people, which were not understood by most of the later commentators. Because in order to correctly understand these features, knowledge of the subtleties of the Azerbaijani language is presented in a prominent place.

The article notes that many Azerbaijani words are used in Nizami's poems. Some of these words came out of the language living today and survived only in folk poetry.

The article uses a number of literary sources, sources, proverbs, proverbs, folk sayings and expressions.

Examples selected from feature films and documentaries are of interest.

Key words: *folk words, percussion problems, folk expressions, style, poetry, living language, figurative expression, folk poetry, film*

Физули МУСТАФАЕВ

НАРОДНЫЕ СЛОВА И НАРОДНЫЕ ВЫРАЖЕНИЯ НА ЯЗЫКЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ФИЛЬМА «НИЗАМИ»

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена народным словам и народным выражениям на языке художественного фильма «Низами». Отмечается, что столетия назад Низами был художником, который пропагандировал свободу, равенство, свободный труд и желал счастья человечеству. Он хотел счастья и независимости наций, их свободы от всех форм угнетения и эксплуатации. В фильме Низами борется за права трудящихся. Он прославил свой народ на весь мир и пожелал им равной культурной жизни. Эти утверждения являются центральными в статье.

В другом месте статьи отмечается, что, несмотря на то, что Низами писал свои произведения на персидском языке, он всегда считал себя азербайджанцем и всегда заимствовал свои образные выражения от народа, живого языка народа.

У Низами есть только выразительные черты азербайджанского народа, которые не были понятны большинству более поздних комментаторов. Потому что для того, чтобы правильно понять эти особенности, знание тонкостей азербайджанского языка представлено на видном месте.

В статье отмечается, что в стихотворениях Низами использовано много азербайджанских слов. Некоторые из этих слов вышли из живого сегодня языка и сохранились только в народной поэзии.

В статье используется ряд литературных источников, пословиц, народных поговорок и выражений.

Представляют интерес примеры, отобранные из художественных и документальных фильмов.

Ключевые слова: *народные слова, проблемы ударных, народные выражения, стиль, поэзия, живой язык, образное выражение, народная поэзия, фильм*